

SIMON ATTILA

Kettős szorításban

A dél-szlovákiai zsidóság Trianon és Auschwitz között

ATTILA SIMON
The Double Constrained. The Jews of Southern Slovakia between
Trianon and Auschwitz

94(=411.16)(437.6)
323.12"1939/1945"
323.28(=411.16)
314.156

Keywords: Jews, Southern Slovakia, identity, censuses, Kassa, Košice, Dunaszerdahely, Dunajská Streda, anti-Semitism, Holocaust.

Ha az 1921-es népszámlálást vesszük alapul, akkor az 1918. október 28-án kikiáltott Csehszlovák Köztársasághoz mintegy 355 ezer izraelita vallású személy került, akik közül 126 ezer a cseh országrészekben, 136 ezer Szlovákiában, 93 ezer Kárpátalján élt. (Čermáková 2003, 15. p.) Ez a 355 ezer fő azonban korántsem tekinthető egységes közösségnek, hiszen szociálisan, vallásilag és anyanyelvében is jelentősen rétegzett csoportot alkotott. Ha pedig asszimiláltságuk előrehaladottságát nézzük, azt látjuk, hogy az nyugatról kelet felé haladva csökkent. A legerősebb a cseh országrészekben, a leggyengébb Kárpátalján volt. De hasonló regionális eltéréseket lehet kimutatni az ortodoxia és a neológia közötti megoszlásban, vagy akár a cionizmushoz fűződő viszonyukban is.

Ha csak Szlovákia területére szűkítjük le vizsgálatunkat, elmondható, hogy az ott élő 136 ezer fő döntő többsége a magyarsághoz asszimilálódott, Mózes-hitű magyar volt. Ezt igazolja, hogy az 1910-es népszámlálás során 78%-uk vallotta magyarnak az anyanyelvét, (Popély 1991, 61. p.) miközben a magyar-szlovák etnikai határ alatt ez az arány a 100%-hoz közelített. Ennek a fejlődésnek máig legkidolgozottabb magyarázatát a Karády Viktor neve által fémjelzett asszimilációs társadalmi szerződés elmélete jelenti,¹ amely egy a dualizmus kori magyar elit és a magyarországi zsidóság közötti íratlan szerződés meglétét feltételezi. Az egyezés lényege pedig az volt, hogy a zsidók magyarrá válásukért cserében (amely része volt az ország elmagyarosítására irányuló folyamatnak) aktív részesei lehettek az gazdasági fejlődésnek, s megkapták az integráció lehetőségét. Az asszimilációs szerződés 1918-ig kiválóan működött, hiszen a leggyorsabban asszimilálódó népcsoport épp a zsidók voltak, viszont korábbról hozott

1 A magyarországi zsidók polgárosodása, az ország modernizációjában betöltött szerepük és az asszimilációs társadalmi szerződés témájához I. Karády 1997.

mobilitásuknak köszönhetően ők váltak a legnagyobb nyerteseivé annak gazdasági fejlődésnek, amely a kiegyezés utáni Magyar Királyságot jellemezte. Sőt, túl is teljesítettek, hiszen a nemzetiségi vidékeken nemcsak hogy elmagyarosodtak, a szlovákok, románok egyenesen magyarosító tényezőként is tekintettek rájuk. Ennek a magyarrá vált, de zsidóságát is megtartó közösségnek az érzéseit fejezik ki hitelesen Komlós Aladár sorai: „...dupla bőrnünk van: üsd előttünk a magyart és fáj... Üsd a zsidót és még jobban fáj. Mi duplán tudunk fájni.”²

A történelmi Magyar Királyság 1918–20-ban lezajlott szétbomlásának és a térség politikai újrászervezésének következtében a Kárpát-medence különböző régióiban élő zsidóság egymáshoz képest meglehetősen eltérő körülmények közé került. A trianoni országterületen az „asszimilációs társadalmi szerződés” működésének a feltételei megszűntek,³ a közbeszéd és a politika a befogadás helyett a kirekesztés irányába mozdult el. Eközben a felvidéki zsidóság a térség legdemokratikusabb államának, a Csehszlovák Köztársaságnak lett a polgára.

Mára közhelyként kezeljük a korabeli Csehszlovákia és a zsidóság kiegyensúlyozott és konfliktusmentes viszonyát. Hiba lenne azonban, ha a Masaryk nevével összeforrott első „republikát” idealizálnánk, hiszen a törvények előtti teljes egyenlőség, a kedvező politikai légkör és a nyílt antiszemitizmustól mentes közbeszéd még nem jelentette az antiszemitizmus s zsidó–keresztény konfliktusok hiányát. Különösen érvényes volt ez Szlovákia területén, ahol a zsidósággal szembeni érzések a falusias, elmaradott és erősen katolikus szlovák társadalom hagyományos antijudaizmusa mellett egy másik fontos forrásból, a nacionalizmusból is táplálkoztak.⁴

A Felföldön – elsősorban a magyar–szlovák nyelvhatár fölötti szlovák etnikai területeken – már az 1918/19-ben lezajlott impériumváltást is sok helyen erőszakos zsidóellenes megmozdulások kísérték, amelyek ugyan leginkább fosztogatásokban merültek ki, de nemegyszer emberéleket is követeltek.⁵ Kezdetben ugyan olyan ösztönös cselekedetekről volt szó, amelyeket a közrend meggyengülése és a rossz élelmiszer-ellátás váltott ki, ám a zsidóellenes megmozdulások második szakaszára már a szlovák értelmiség és a frissen kiépülő államhatalom biztatása mellett került sor, (Jelínek, 2009, 124. p.) s ekkor már elsősorban a nemzeti kérdés játszotta a motiváló erőt. Ennek a központilag élesztett antiszemitizmusnak volt a kulcsfigurája a csehszlovák államalapítás legfontosabb szlovák résztvevője, Vavro Šrobár, aki már a századfordulón is a zsidókat jelölte meg a szlovák nép fő ellenségeként. Az államfordulatot követően pedig Szlovákia teljhatalmú minisztereként tudatosan igyekezett összekapcsolni az új államhatalom kiépítésének kérdését a zsidókérdés megoldásával, ami nála elsősorban a zsidók gazdasági befolyásának letörését jelentette.

A korabeli szlovák közvélemény zsidóellenes magatartásának legfontosabb mozgatórugója az volt, hogy a jórészt magyar nyelvű felvidéki zsidóságra a dualizmus kori magyar állam magyarosító törekvéseinek hordozójaként tekintettek. Vavro Šrobár

2 Komlós Aladár *Zsidók válaszüton* című, 1921-ben Eperjesen megjelent könyvéből idézi Kovács 2004, 13. p.

3 Ennek a változásnak a következményeiről I. Ungváry 2013, 13–19. p.

4 A Trianon előtti szlovák politika és az antiszemitizmus témájában I. Szabó 2014.

5 A zsidóellenes megmozdulásoknak a dokumentálását illetően fontos forrás Medvecký 1930.

maga is többször nyilatkozott abban a szellemben, hogy a zsidók ugyanúgy nem lojálisak Csehszlovákiához mint a magyarok, s hogy az államfordulat idején velük szemben megnyilvánuló erőszakos fellépésért saját maguk tehetnek, mert kiszolgálói voltak a magyarosításnak. (Hradská 2001, 52–53. p.) De nemcsak a politika, hanem a közélet és a tudományosság szintjén is általánosnak volt mondható ez a hozzáállás. Ezt dokumentálják a szlovák szociológia megalapozójának tartott Anton Štefánekné sorai: „A zsidók mindig is idegen test voltak az általunk lakott régióban. Idegenként éltek közöttünk, más volt a nyelvük, más a vallásuk, másként gazdálkodtak, viselkedtek. Teljes mértéken kihasználták azokat az előnyöket, amelyek az uralkodó magyar faj politikai protekciójából, a szlovákság gazdasági fejletlenségéből, természetes toleranciájából s az együgyű nép, de az értelmiség könnyelműségéből származtak (...) Történelmi tény, hogy városaink azért magyarosodtak el oly gyorsan, mert a zsidókban olyan társadalmi segítőtőre találtak, akik nyelvi, gazdasági és kulturális téren is szívós és csendes elnemzetlenítő tevékenységet fejtettek ki a szlovákok körében.”⁶ Mint azonban Kovács Éva helyesen állapítja meg, annak ellenére, hogy a vezető cseh és szlovák politikusoktól nem volt idegen az antiszemitizmus, az sem az ő egyéni, sem pártjaik politikai programjában nem jelent meg. (Kovács 2004, 18. p.) Ez pedig kedvező feltételeket teremtett ahhoz, hogy bár a felvidéki zsidóság kezdetben ellenszenvvel fogadta az államfordulatot, a csehszlovák állam demokratikus politikai légköre és a vezető államférfiak (leginkább Masaryk) részéről feléjük irányuló gesztusok hatására gyorsan elfogadta az új államjogi helyzetet.

Ebben a folyamatban nem kevés szerepe volt annak, hogy a hivatalos csehszlovák politika kezdettől fogva támogatta, majd törvényesítette a zsidóság nemzetiségként való elismerését. S bár ezt a lépést gyakran Masaryk elnök azon meggyőződésének tulajdonítják, miszerint ő a zsidókat saját és másokkal össze nem téveszthető jellemvonásokkal ellátott közösségként látta, ám a zsidó nemzetiség kategóriájának bevezetését leginkább az a nem is nagyon titkolt szándék motiválta, hogy ezáltal csökkentsék a németek és magyarok statisztikai számát.

A csehszlovák politika számítása bevált ugyan, a zsidó közösség mégsem fogadta egyöntetűen ezt a lehetőséget, hiszen a szlovákiai zsidóság mintegy 70%-át kitevő ortodox közösségek teológiai okokból elutasították a zsidóságot modern értelemben vett nemzetként felfogni. Így a szlovákiai zsidóságnak mintegy a fele élt a felkínált lehetőséggel, s vallotta magát a korszak népszámlálásai során zsidó nemzetiségűnek, míg a maradék csehszlovákként, magyarként, németként stb. kerül be a statisztikákba.⁷ A kormányzati elvárások a szlovákiai zsidóságnak a magyaroktól való disszimulációjára irányultak, amelynek érdekében az eszközök széles skáláját vonultatták fel, a mézesmadzagtól a korbácsig.⁸ Ez a politika alapvetően sikeres volt, hiszen 1930-ban a

6 Štefánekné *Základy sociografie Slovenska* című, 1945-en megjelent könyvéből idézi Mlynárik 2005, 71. p.

7 Az 1930-as népszámlálás során a magát izraelitának vallók 53%-a zsidó nemzetiségűnek, 32%-uk pedig csehszlováknak mondta magát. *Ščitání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Díl I. Praha, SÚS, 1934, 106. p.

8 Az 1921-es népszámlálás alkalmával Kassán számos magyar anyanyelvű izraelitát jegyeztek be akarata ellenére zsidó nemzetiségűként. Vö. Kovács 2004, 41. p.

Szlovákiában élő izraelitáknak már csak 16%-a mondta magát magyar nemzetiségűnek, miközben minden második izraelita zsidónak, minden harmadik pedig csehszlovák nemzetiségűnek vallott magát. A szlovák nacionalizmus ennél is többre vágyva a zsidóknak a szlováksághoz való tényleges asszimilációját szorgalmazta, ami azonban nehezen induló és nehézkes folyamat volt. Hiányzott ugyanis hozzá – különösen a köztársaság első éveiben – a megfelelő motiváció, hiszen a zsidóság nem érezte a szlovákká válást társadalmi előrelépésként. Ennek hiányában pedig a zsidóság – függetlenül bevallott nemzetiségétől – továbbra is magyarul beszélt és a magyar kulturális tér szereplője volt.

Ezt is figyelembe véve, Kovács Éva megállapításaival egyetértve, úgy vélem, hogy a fenti népszámlálási adatok nem jelentik a felvidéki zsidóság identitásának alapvető változását, hiszen ilyen mértékű változás néhány év alatt nem következhetett volna be. (Kovács 2004, 43–44. p.) Úgy vélem, hogy az idézett népszámlálási adatokat inkább egyfajta politikai aktusként, az állammal szembeni lojalitás kifejezésekként kell értelmeznünk. S ez nem csupán 1930, de jórészt 1910 és 1938 tekintetében is érvényes.

A dél-szlovákiai zsidók azonban nem csupán identitásuk tekintetében kerültek választás elé, hanem politikai hovatartozásuk kapcsán is. A hivatalos kormányzati politika korántsem egyformán kezelte a szlovákiai zsidóságon belüli csoportokat, s elsősorban az ortodox közösségeket támogatta. Ennek eredménye pedig az volt, hogy ezek a közösségek nagy arányban épp a kormánypártokra adták szavazatukat, miközben a Zsidó Pártnak kevés támogatója akadt. Jó példázza ezt a Kis-Palesztinának is nevezett Dunaszerdahely esete is, ahol a lakosság közel felét kitevő Mózes-hitű magyarok döntő többsége a csehszlovák centralista pártokra (főleg az Iparospártra és az Agrárpártra) adta le voksát. Ennek is volt köszönhető, hogy ebben a teljesen magyar nyelvű városban a csehszlovák pártok 1925-ben a voksok 46%-át szerezték meg, többet, mint a magyar pártok. Eközben a Zsidó Párt támogatottsága meglehetősen gyenge volt, becslésem szerint a helyi izraelita szavazatok csupán 7-8%-át vihette el.⁹ Ennek a magatartásnak az értékelése még nem lezárt téma, ám úgy vélem, hogy ismét az állampolgári lojalitás megnyilvánulásáról lehet szó. Erősíti ezt a vélekedést az is, hogy a községi politikában viszont nem tudtak érvényesülni a csehszlovák pártok, mivel ott az izraeliták saját községi pártjaikat támogatták, amelyek elsősorban a helyi magyar pártokkal működtek együtt.¹⁰

Eltérő politikai magatartást követett viszont a kassai zsidóság, amely a viszonylag homogén dunaszerdahelyi közösségtől eltérően mind származását, mind nyelvét, mind kultúráját tekintve meglehetősen színes képet mutatott.¹¹ Dunaszerdahellyel ellentétben itt a Zsidó Párt az izraelita felekezetűek szavazatainak mintegy 42%-át vitte el,

9 A választási eredmények forrása: *Československá statistika. Sv. 31. řada I. Volby do poslanecké sněmovny v listopadu roku 1925.* Praha, Státní úřad statistický, 1926, 66–67. p.

10 Dunaszerdahely két háború közötti politikai és társadalmi életével kapcsolatban I. Nagy-Nagy-Novák-Simon-Vajda 2012, 89–111. p.

11 A neológia és ortodoxia által amúgy is megosztott közösséget, amelyre nyilvánvaló hatást gyakorolt Kárpátalja viszonylagos közelsége is, tovább színesítette a csehszlovák időkben a cseh országrészből ide érkező izraelita bevándorlás is.

(Kovács 2004, 111. p.) a maradékon pedig elsősorban a baloldali pártok (Csehszlovákiai Kommunista Pártja és a szociáldemokraták csehszlovák és magyar csoportjai), valamint a Magyar Nemzeti Párt (MNP) osztozott meg. A Magyar Nemzeti Párt két alelnöke, Herz Ignác és Halmi Béla is a kassai hitközség tagja volt. Befolyásukat az MNP-ben jól mutatja – különösen annak fényében, hogy a nemzetiekkel közös listát állító Országos Keresztényszocialista Párt nem szívesen támogatta a zsidó jelölteket –, hogy az 1932-es községi választások során a magyar ellenzék 77 kassai jelöltjéből 22 zsidó volt.¹² Azt számszerűen pontosan lehetetlen kimutatni, hogy a kassai izraeliták hány százaléka szavazott a magyar pártokra, ám abból, hogy az 1935-ös parlamenti választások során a magyar pártok közös listájára leadott szavazatok száma 108%-kal felülmúlta a város magyar nemzetiségüként nyilvántartott választópolgárainak a számát, (Kovács 2004, 115. p.) arra következtethetünk, hogy a magyar listára nagy számban szavazhattak csehszlovák és zsidó nemzetiségüként számon tartott izraeliták is.

A Dunaszerdahely és Kassa közötti markáns különbséget ugyan magyarázhatja a két közösség eltérő szociális, származási és kulturális különbsége, ám feltehetően azt is figyelembe kell venni, hogy a vegyes lakosságú Kassán sokkal élesebben jelentkezett a nemzetiségi probléma, mint az egynyelvű Dunaszerdahelyen, ami az ottani (kassai) zsidókat feltehetően jobban mobilizálta a magyar politikai törekvések mellett.

Bár ez a legkevésbé sem volt céljuk, a fentebb vázolt folyamatok a zsidóságot akaratlanul ellenére a szlovák–magyar nemzetiségi konfliktusok keresztüzébe sodorták, s mindkét fél részéről heves támadások célpontjává tették. A szlovákiai magyar politika elsősorban azt nehezményezte, hogy az egyébként magyar nyelvű izraeliták zsidó vagy ne adj’ isten csehszlovák nemzetiségűnek vallják magukat. Ez pedig a magyarság számának csökkenéséhez, s ezzel a nemzetiségi arányokhoz kötött nyelvi jogainak megvonásához vezet. Mint például Kassán, ahol 1930-ban a hivatalos adatok szerint úgy csökkent 20% alá a magyarság aránya, s vesztek el ezzel annak közösségi nyelvi jogai, hogy az utcán még többségben voltak a magyar anyanyelvűek. Valójában azonban ez nem csak az izraelitákon múlt, hiszen a magyar anyanyelvű keresztény lakosság körében is nagy számban akadtak olyanok, akik ilyen vagy olyan okokból csehszlováknak vallották magukat.

Azzal párhuzamosan, hogy magyar részről a magyar ügytől való elpártolással vádolták őket, a szlovák nacionalizmus részéről is folyamatos támadások érték a szlovákiai zsidókat. Elsősorban azt a szemükre vetve, hogy továbbra is magyarul „mondokolnak”, magyar nyelvű sajtót olvasnak, s viselkedésükkel magyar jelleget kölcsönöznek a szlovákiai városoknak. Mindezt hálátlanságnak, s mint azt a kormányhoz közeli *Slovenský denník* c. lap egyik 1938-as írása is jelzi, „a szlovákok és a szlovák nyelv elleni provokációnak” tekintették.¹³

A felföldi zsidóság két tűz közé került: a (cseh)szlovák közvélemény a (cseh)szlovák népeséghez való nyelvi asszimilációt várta el tőlük, a szlovákiai magyar politika pedig

12 *Igazságot a felvidéki zsidóságnak!* Budapest, Pester Lloyd Kiadó, 1939, 15. p. Az adatot innen átvéve közli Filep 2011, 64. p.

13 *Slovenský denník*, 1938. május 7., 4. p.

azt, hogy szövetségese legyen a csehszlovák hatalom elleni kisebbségi harcban. Ebből a csapdahelyzetből a mindkét oldalnak egyszerre megfelelni nem tudó, s nem is akaró zsidóság számára kétféle menekülési útvonal is kínálkozott. Az egyiket a zsidó nacionalizmus, a másikat pedig a kommunista mozgalom internacionalizmusa jelentette. Nem véletlen tehát, hogy a magyar nyelvű Dél-Szlovákiában egyszerre voltak népszerűek a cionista szervezetek és Csehszlovákia Kommunista Pártja. Bármelyikhez csatlakoztak is azonban a zsidók, a szlovák és a magyar nacionalizmus egyidőjű ellen-szenvét kellett elkönyvelniük.

Az első bécsi döntés után

Az első bécsi döntés igazi törést jelentett a dél-szlovákiai zsidók életében. Arról, hogy mennyire álltak a határrevízió mellé vagy voltak ellene, máig (értelmetlen) viták folynak. 1938 nyarán ugyanis még Budapest vádolta őket azzal, hogy minden erejükkel támogatják Csehszlovákiát és jelentős anyagi eszközökkel járulnak hozzá a csehszlovák állam védelmi lépéseéhez. Néhány héttel később viszont már a szlovák lapok verték félre a harangokat, hogy egy esetleges népszavazás során a zsidók majd Magyarországhoz akarnak csatlakozni, ezért nem szabad hagyni szavazni őket.¹⁴ Az biztos, hogy a felföldi zsidóság a Trianon utáni években nem kis (és tegyük hozzá, hogy jogos) ellenérzéssel nézte mindazt, ami Magyarországon történik: az egyetemeken bevezetett numerus clausust, az antiszemita közbeszédet, a közigazgatás zsidóellenes lépéseit.¹⁵ Ezért többségük nem is várta a határváltozást. 1938-ban azonban már Szlovákiában is egyre gyakrabban találkoztak nyílt zsidóellenességgel, s az egypárti diktatúra felé haladó Tiso-rezsim egyáltalán nem volt szimpatikus számukra. Nem csoda, hogy a bécsi döntés előestéjén a pozsonyi zsidók egy csoportja már Magyarországgal szemben tüntetett.¹⁶

A Horthy-rendszerrel való találkozást mindazonáltal nem kis szorongással várták, s hogy nem alaptalanul, arról már a visszacsatolás első napjai meggyőzték őket. A honvédség bevonulását ugyanis sok helyen kisebb-nagyobb incidensek kísérték. Ezek közül a legáltalánosabb az volt, hogy a bevonulók fogadására felsorakozott frontharcosok közül az utolsó pillanatban félreállították a zsidókat, vagy a szónoknak kijelölt izraelita vallású személy (mint ez Tornalján történt – vö. Gaál 2001, 245–246. p.) nem mondhatta el üdvözlő beszédét. Volt, ahol a zsinagóga ablakát verték be, Komáromban a Magyarországon első ízben agydaganatot operáló orvos, Lipscher Mór mellszobrát törték össze, (Michela 2014) Dunaszerdahelyen zsidó üzletek kirakatait törték be. Az antiszemita közbeszéd pedig szép lassan begyűrűzött a felvidéki településekre is, elterjedésében pedig egyes politikai pártok és politikusok mellett az olyan szervezetek is komoly szerepet kaptak, mint a Baross Szövetség vagy a Magyar Tűzharcos Szövetség.

14 1938 őszének dél-szlovákiai eseményeihez, s ennek kapcsán a zsidókkal szemben megfogalmazott vádjaihoz l. bővebben Simon 2010.

15 A Horthy-korszak zsidókkal kapcsolatos politikájáról és a korszak antiszemita közbeszédéről többek között l. Kovács M. 2012; Ungváry 2013.

16 SNA, f. MV, k. 3. 523/1938; *Új Hírek*, 1938. november 4.

A nyílt antiszemitizmust azonban, noha az az előző húsz év szlovákiai magyar közéletéből és sajtójából teljesen hiányzott, mégsem tarthatjuk csupán az anyaországból érkező „importcikknek”. S egyébként is, a felvidéki magyarok – legalábbis ebben a tekintetben – gyorsan tanultak. A korábban az antiszemitizmustól magát mindig távol tartó Egyesült Magyar Párt is azonnal elsajátította a szélsőjobb beszédmódját, s vezetőinek nyilvános megszólalásaiban már 1938 végén megjelent a zsidókérdés mielőbbi megoldásának követelése. Ebben a tekintetben lényegében ugyan a már létező mintákat követték, ám az elsősorban Jaross Andor által diktált diskurzusban a Magyarországon megszokott gazdasági és szociális mozzanatok helyett elsősorban a felvidéki zsidók nemzethűségének a kérdése került a középpontba. Azok a már korábban is élő vádak, miszerint a felföldi zsidóság Trianon után nem tartott ki a magyarság mellett, hanem „elmenekült a süllyedő hajóról”, s idegen (értsd: csehszlovák) érdekek szolgálatába szegődött, igazából most kaptak súlyt és jelentőséget.¹⁷ A Kassán megjelenő *Felvidéki Újság* (igaz, időben kicsit később) az alábbi pontokba szedte a felvidéki zsidósággal szembeni vádakát: a zsidóság túlnyomó része hűtlen volt a magyarsághoz; Dél-Szlovákiában ők szervezték meg a cseh pártokat; a zsidó vezették a magyar földműveseket Prágába, s írták tábláikra, hogy nyelvben magyarok, lélekben csehszlovákok vagyunk; ők voltak a csehszlovák szociáldemokrácia magyar szekciójának a vezetői; ők vezették a kommunista pártot; a Prága-barát magyar lapokban ők gyalázták a leginkább Magyarországot; s tömegesen szavaztak csehszlovák pártokra.¹⁸

A féligazságokból tákolt demagóg vádakkal szemben az érintettek megpróbálták ugyan védekezni, de eszközeik már behatároltak voltak. 1939 elején a visszacsatolt területek sajtója itt-ott még helyet adott hangjuknak. A *Csallóközi Hírlapban* 1939 februárjában megjelent írásában Pick Béla próbálta meg a keresztény lakosság szolidaritását feléleszteni, s a dunaszerdahelyi zsidók magyarsághoz való hűségét igazolni. Pick felemlgette a dunaszerdahelyi zsidóság első világháborús részvételét, s kiemelten foglalkozott azzal is, hogy milyen szerepet vállaltak a helyi zsidók a magyar nyelvű és szellemiségű kultúra fenntartásában a csehszlovák uralom idején.¹⁹ Ám kevés eredménnyel. Országos szinten a Pester Lloyd kiadásában megjelent *Igazságot a felvidéki zsidóságnak* című kiadvány próbálkozott meg ugyanezzel, amelyben statisztikákkal és egyéni példákkal cáfolta Jarossék vádjait, de erre már senki nem figyelt oda, hiszen a zsidóság kirekesztése már eldöntött tény volt.

Persze a Magyar Nemzeti Párt volt vezetői, sem Jaross, sem Szent-Ivány József nem tagadhatták le, hogy egykori pártjukban jelentős pozíciót töltöttek be a zsidók, ezért érvelésükben megjelent a differenciált elbírálás igénye. Jaross ezzel kapcsolatban úgy érvelt, hogy a „jó zsidók”, akiket – mint mondotta – a „két kezén meg tud számolni”, méltányos elbírálást érdemelnek, a többség azonban árulóként viselkedett, s ehhez mérten is kell őket kezelni. Ennek a különbségtételnek a jegyében, amely korántsem csak retorikai eszköz volt, az EMP és Jaross igyekezett védelmezni az „érdemeket szer-

17 L. többek között Jaross Andor vallomását az ellene lefolytatott népbírósi perben: Karsai-Molnár 1994, 154. p.

18 *Felvidéki Újság*, 1942. június 6., 3. p.

19 A zsidóság szava. *Csallóközi Hírlap*, 1939. február 5., 2. p.

zett” személyeket. Kassán még a város municipiális bizottságába is beültettek két zsidó származású személyt, akik csak 1942-ben voltak kénytelenek feladni helyüket. A népbíróság előtt tett vallomásában Jaross 151 olyan felvidéki zsidó családot említett,²⁰ amelynek ő maga adott mentességet, s ezt a „kivételezett bánásmódot” más források is megerősítik. Persze 1944 vérsznappaiban mindenféle mentesség hiábavalónak bizonyult. Ezt jelzi a már említett Herz Ignác sorsa is. Mentességének köszönhetően ő még a gettósítás során is otthonában maradhatott, s maga is elhitte, hogy érdemei miatt vele semmi nem történhet. A deportálást azonban ő sem úszhatta meg, s családjával együtt Auschwitzban végezte.²¹

Mindenesetre a felvidéki képviselőcsoport, mint azt felszólalásában Szent-Ivány József bejelentette, támogatta a második zsidótörvény elfogadását, ha pedig például az udvardi Pintér Béla felszólalását is elolvassuk, azt kell megállapítanunk, hogy a volt szlovákiai magyar politikusok ekkorra már az antiszemita retorikát is átvették az anyaországiaktól. Azért az összes felvidéki politikus nem állt be hiénák táborába, sőt voltak, akik ellenvéleményüket nyíltan ki is mondták. A kéméni plébános, Porubszky Géza azt ugyan helyeselte, hogy a gazdasági élet bizonyos területein történjen meg a zsidó tőke visszaszorítása, de az Imrédy által előkészített második zsidótörvényt több szempontból is elhibázottnak tartotta.²² Szüllő Géza pedig a javaslat felsőházi vitájában jelentette ki, hogy törvényjavaslat jogfosztást jelent, rést üt az alkotmányos szabadság és egyenlőség elvén, s ő amúgy is veszedelmesnek tartja a faji alapokra helyezkedést.

Feltehető a kérdés, mennyire volt törvényszerű az, hogy a felvidéki magyar politika – tisztelet a kevés kivételnek – a türelmetlen antiszemitizmus és kirekesztés táborához csatlakozott. Ha a szlovákiai magyar politika előző húsz évét nézzük, akkor akár előzmények nélkülinek is nevezhetjük ezt az irányt. Még akkor is, ha az Országos Keresztényszocialista Pártba sohasem engedtek be zsidókat. Igaz, protestánsokat vagy akár liberálisan gondolkodókat sem nagyon, vagyis az OKP esetében nem faji alapú kirekesztésről volt szó. Ráadásul azok, akik az első bécsi döntés után élen jártak az antiszemita retorikában, szinte kivétel nélkül abból a Magyar Nemzeti Pártból jöttek, amelyben viszont 1938 előtt komoly pozíciókban voltak a zsidók. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a párt másik, Szlovákiában maradt része, amelyet az OKP-ből jövő Esterházy János irányított, nem indult el ezen az úton. Bár a tisói Szlovákia közbeszéde telítve volt a zsidóellenességgel, a Magyar Párt és vezetői, beleértve Esterházyt, távol tartották magukat az ilyen kommunikációtól.²³ Sőt még a párt németbarát szár-

20 Karsai László–Molnár Judit (szerk.): *Az Endre-Baky-Jaross per.* Budapest, Cserépfalvy Kiadó, 1994, 160. p.

21 A kassai eseményekkel kapcsolatban I. Görög 1991.

22 A Porubszkyval készült interjút I. *Érsekújvár és Vidéke*, 1938. december 18.

23 Esterházy valószínűleg az antiszemita azon csoportjába tartozott, aki egyet tudott érteni a zsidók gazdasági súlyának korlátozásával és közéleti szerepük visszaszorításával, ám szabadságjogaik korlátozását, elkülönítésüket, deportálásukat nem tudta támogatni. Ezt igazolja, hogy a szlovákiai vérsznapszak idején aktív segítséget is hajlandó volt nyújtani az ismeretségi körébe tartozó személyeknek. Az persze máig megválaszolatlan kérdés, hogy a szlovákiai magyar politikus miért nem emelte fel szavát a magyarországi gettósítás és deportálások idején.

nyának képviselői sem hódoltak be ennek a divatnak. Sem Csáky Mihály, sem pedig Duka Zólyomi Norbert, akiről például tudjuk azt, hogy noha a háború után a pozsonyi népbíróság fasizmus vádjával ítélte el, otthonába 1943 februárjától a háború végéig befogadott egy zsidó nőt, aki álnéven mint a gyerekei nevelője élt a család mellett.²⁴

A különbséget talán az adta, hogy míg a Szlovákiában élő Esterházy és társai a rendszer ellenzékének számítottak, s kisebbségiként „akár” a zsidókra is természetes szövetségesükként tekintettek, addig Jarossék a hatalmon belülre kerültek, s valamiféle erős megfelelési kényszer az Imrédy-vonallal való azonosulás felé sodorta őket. Ez persze nem menti fel őket a felelősségük alól, csupán esetleges magyarázatként szolgálhat magatartásukra.

A visszacsatolt területeken élő zsidókat azonban nem csupán a verbalitás szintjén érték támadások, csaknem azonnal megkezdődött a közéletből és a gazdasági életből való kizárásuk és ezzel egzisztenciális ellehetetlenítésük. Mint Dunaszerdahely példája mutatja, az állami alkalmazásból már a katonai közigazgatás idején kizárták őket, majd kikerültek a város képviselő-testületéből, s teljesen kiszorultak a közéletből is. Az első „szabad” március 15-e megünneplése és az országzászló felavatása már hivatalos jelenlétük nélkül zajlott. A visszacsatolt területeken élő zsidóság kirekesztésének folyamatában kiemelt szerepet az a gazdasági „örségváltás” kapott, amelynek a legfontosabb eszközét az iparengedélyek 1939 elején meghirdetett revíziója jelentette. Az intézkedés nyíltan megfogalmazott célja a felvidéki zsidó iparosok és kereskedők befolyásának csökkentése volt. Ennek érdekében a visszacsatolt területeken 1939. július 1-jei hatállyal minden ipar- és kereskedelmi engedély érvényét veszítette, s csak azok folytathatták tovább tevékenységüket, akiknek a benyújtott kérelmük alapján az illetékes miniszter új engedélyt adott ki. Az eljárás lényege az volt, hogy a február 15-ével kezdődő egy hónap alatt beadott kérelmeket egy helyi véleményező bizottság vizsgálta meg, s adott javaslatot a miniszternek az engedély kiadására vagy annak elutasítására. Az eljárás zsidóellenes mivoltát nem lehetett takargatni, s lényegében nem is törekedtek arra, így az meglehetősen pánikot okozott az érintettek körében. Az első döntések még sem születtek, amikor Kassán már olyan kézről kézre adott felhívás terjedt, amelyben nyílt fellépésre biztatták a helyi zsidó kereskedőket és kézműveseket.²⁵ A körlevél a szerzett jogok elvételét panaszolta, s olyan akciók indítását javasolta, amellyel felhívnák a keresztény közvélemény figyelmét a zsidó családok egzisztenciáját tönkretévő „embertelenségre”: leveleket kívántak küldeni a fontosabb újságok szerkesztőségébe, a kormányzóhoz, vagy épp bizonyos szolgáltatások bojkottjával akarták felhívni a figyelmet az őket fenyegető veszélyre. Az ilyen közös és nyílt fellépésnek azonban kevés realitása volt, s a megtorlástól félők inkább különféle kikapuk igénybevétele által próbáltak meg kibújni a rendelet hatálya alól. Legtöbbször azonban sikertelenül.

Az iparengedélyek revíziója azonban nem csak az elsődleges célpontként kezelt zsidóság számára volt káros, hanem a felvidéki gazdaság és társadalom egészére nézve is. Egyrészt azért is, mert a zsidó vállalkozások ellehetetlenítése keresztény családok egész sorát is nehéz helyzetbe juttatta. Másrészt mert a véleményező bizottságok sok-

24 ŠA BA, Okresný ľudový súd v Bratislave, 250/1946.

25 MNL OL, K149, 1939-2-5501

szor nem a valós gazdasági érdekek mentén döntöttek, s a bizottsági tagok célja nemegyszer az volt, hogy „kilőjék” konkurensaiket. Mindezek következtében néhány régióban jelentős mértékben visszaesett a kereskedelem, s bizonyos termékekből áruhiány lépett fel. Eközben, mint azt Imrédryról írt munkájában Sipos Péter is jelzi, (Sipos 1970, 145. p.) Jarossnak és barátainak zsíros üzletet jelentett az iparendedélyek revíziója. A szociáldemokrácia köreiből származó információ szerint ugyanis új engedélyt ötszázról ezer pengőig terjedő összegért lehetett náluk intézni.

Az iparendedélyek revíziójának részletes statisztikája máig nem készült el. A korabeli sajtóból az mindenestre kiderült, hogy a zsidó kézben levő felvidéki engedélyek száma 10 760-ról 4 500-ra csökkent, ami azt jelenti, hogy a volt iparosok közel 60%-a elveszítette megélhetését.

Az igazolóbizottságok működésének, az ipar- és kereskedelmi engedélyek revíziójának, valamint a második zsidótörvény alkalmazásának következtében alig két évvel a visszacsatolás után a felvidéki zsidóság lényegében ugyanolyan helyzetbe került, mint anyaországi társaik. Eközben pedig a keresztény lakosság szolidaritása is teljesen elfogyott körülöttük. A hivatalos felvidéki közelet jórészt beállt a fajvédők sorába. Komárom előljárói már 1940-ben azt kérték a polgármestertől levelükben, hogy gyorsítsa fel a zsidókérdés megoldását. (Hruboň–Rystveyová 2014, 105. p.) 1942-ben pedig a felvidéki törvényhatóságok – így Abauj-Torna és Gömör vármegye vezetése – reagáltak pozitívan Ung és Bihar vármegyének a zsidókérdés megoldására tett javaslatára.²⁶ Sőt a felvidéki kultúra legfontosabb szervezete, a SZMKE is olyan nyilatkozatot adott ki, amely szerint a magyar életnek a zsidóságtól való teljes megtisztítására törekszik.²⁷

Eközben a regionális sajtó jó része is beállt az antiszemita hangulatkeltők közé, e téren különösen a Léván megjelenő *Bars* meg az érsekújvári *Érsekújvár* és *Magyar Vidék* c. lapok szerkesztőgárdája járt élen. S bár egyedi, de mégis jellemező mozzanatként kell kezelnünk a református egyház rozsnói presbitériumának a vésznapi idején született javaslatát (a javaslatot egyébként a város polgármestere, Michailovits Árpád nyújtotta be), amelyben a megkeresztelkedett zsidók összes kivételének a megszüntetését, s egy külön „zsidó református egyház” létrehozását követelték.²⁸

Hiába a csehszlovák évek húsz esztendőjének eltérő szocializációja, a visszacsatolt területek társadalma ugyanolyan apatikusan vette tudomásul a történeteket, mint az ország más része. Mint a komáromi vészkorszakról tudósító Raab Ferenc később lejegyezte: „megmáshíthatatlan tény, hogy szinte jelentéktelen azok száma, akik egyáltalán segíteni akartak, vagy tudtak. A fajgyűlölettől megfertőzött emberek apatikusan, tétlenül nézték embertársaik tragédiáját, sőt voltak, akik csak arra vártak, hogy az elhurcolt, megalázott emberek hátrahagyott javaira, mint döggkeselyűk rácsapjanak.” (Idézi Számadó 2008, 67. p.) Döggkeselyűkből pedig volt elegendő, hogy csak a Márai Sándor *Naplójában* megjelenő losonci orvosokra utaljak. (Márai 2004, 151. p.) Persze röntgengép mindenkinek nem jutott, ám egy kis ágyneműhöz, meleg téli holmihoz, fehérneműhöz vagy lábbelihez könnyen hozzá lehetett jutni. Miután Dunaszerdahelyről elhur-

26 *Rozsnói Hírlap*, 1942. május 10., 2. p.

27 *Érsekújvár és Magyar Vidék*, 1942. június 20., 3. p.

28 *Rozsnói Hírlap*, 1944. július 23., 1. p.

colták a város közel felét kitevő zsidókat, ingatlanjaik egy részére a katolikus plébánia csapott le, az összesen 280 ládányi ruhaneműt pedig a nyilaskeresztes párt helyi szervezete osztotta szét a jelentkezőknek.²⁹

Mint máshol, azért a mai Dél-Szlovákiában is voltak, akik az aktív segítségnyújtást sem tagadták meg az üldözöttektől. Az állam szolgálatában állók részéről már az elhatárolódás is ellenállásnak számított. Komárom polgármestere, Alapy Gáspár a tisztségében maradván próbált enyhíteni a zsidók sorsán, s csak a deportálások befejezését követően mondott le.³⁰ Őt a nyilasuralom idején Dachauban hurcolták. Görög Artúrnak a kassai zsidóságról írt könyvéből (Görög 1991) pedig tudjuk, hogy a város alpolgármestere, Bartsch János és gazdasági főtisztje, Dobosffy Aurél voltak azok, akik mindenkor segítségére siettek a zsidó közösségnek. Mint ahogy a kassai keresztény egyházak vezetői is kiálltak Mózes-hitű embertársaik mellett. A gettósítás napjaiban Pfeiffer Miklós nagyrépost vezetésével (a csoportba rajta kívül még Tost Barna kanonok, báró Vécsey János kanonok, Wick Béla kanonok, Rakoniczky Miklós görög katolikus lelkész és Mohr Gedeon evangélikus lelkész tartoztak) felkeresték a helyi rendőrtábornokot, és a gettóban sínylődők helyzetének javítását: jobb élelmézését, ivóvízellátását, a szennyvízelvezetés megoldását kérték. Kérésük azonban eredmény nélkül maradt. (Szabó 1948, 62. p.)

A felvidéki zsidóság deportálására a magyarországi holokauszt első fázisában került sor. A kassai csendőrkerületből (Kassa mellett a bodrogi és Ung-vidéki régió is ide tartozott) május 15. és június 7. között, a miskolci (Gömör, Nógrád, Hont és Bars) és székesfehérvári (a Duna mente, a Mátyusföld és a Csallóköz) csendőrkerületbe tartozó területekről június 11. és 16. között hurcolták el az ott élő zsidóságot. Az elhurcoltak száma (s ebben a munkaszolgálatosok nincsenek benne) körülbelül 30 ezer fő lehetett. Többségük sohasem tért haza. Az 1938-ban a visszacsatolt területeken élő mintegy 42–45 ezer izraelitából mintegy 10 ezren élhették túl a holokausztot.

A soa azonban csupán elkezdte a régió zsidó közösségeinek a felszámolását, ami aztán a háború utáni negyedszázadban fejeződött be. A holokauszt túlélőinek ugyanis az újjáalakított Csehszlovákiában nagyon hamar ismét az antiszemitizmus rémével kellett szembenézniük. 1946 folyamán számos településen, köztük Komáromban vagy Dunaszerdahelyen is voltak zsidóellenes megmozdulások, amelyekben a főszerepet az északi régiókból ide költözött „partizánok” játszották. Az életben maradt zsidókra az is fenyegető súlyként nehezedett, hogy ezekben az években magyarságuk miatt is meghurcolták őket. Mindez a kivándorlás felerősödéséhez vezetett, amelyhez a lökést Izrael állam megalakulása és a csehszlovák egypárti diktatúra kialakulása adta. Az alija, az egypárti diktatúra és a holokauszt örökségeként erősen érvényesülő zsidó „rejtőzködés” követeztében a szocializmus évtizedeiben az egykor jól működő dél-szlovákiai zsidó hitközségek nagy része megszűnt létezni.

Attól függetlenül azonban, hogy maradtak-e, vagy mentek, a holokauszt dél-szlovákiai túlélőinek örökre megváltozott a viszonya a magyarsághoz. Számukra ugyanis az 1944-ben lezajlott tragédia egyik legfájdalmasabb fejezete – mint arról Tomáš Radil könyve is tudósít (Radil 2014) – épp az volt, hogy magyarok kísérték magyarokat a halálba.

29 SNA, fond 608, k. 17, 608-17-1

30 Alapy tevékenységét illetően l. Szarka 2009, 62–87. p.

Irodalom

- Čermáková, Radka 2003. Československá republika – Nový štát ve středný Evropě a židé. In Soukupová, Blanka – Zahradníková, Marie (ed.): *Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech*. Praha, Židovské múzeum v Prahe.
- Filep Tamás Gusztáv 2011. Zsidó magyarok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar közéletben. Széjlegyzetek egy elhanyagolt témakörhöz. *Irodalmi Szemle*, 54. évf. 7. sz. 58–65. p.
- Gaál Imre 2001. *Száz év Tornalja történetéből, 1848–1948*. Somorja, Méry Ratio.
- Görög Artúr 1991. *A kassai zsidóság története és galériája*. Bnei Brak.
- Hradská, Katarína 2001. Židovská komunita počas prvej ČSR. Vzťah slovenskej majoritnej spoločnosti voči židovskej menšine. In Gonec, Vladimír (ed.): *Česko-Slovenská Historická Ročenka*. Brno, Masarykova univerzita, 49–58. p.
- Hruboň, Anton–Rystveyová, Katarína 2014. *Komárom „visszatért”*. Társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938–1945 között, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre. Krakov–Kežmarok, Spolok Slovákov v Poľsku–Historia nostra.
- Igazságot a felvidéki zsidóságnak!* 1939. Budapest, Pester Lloyd Kiadó.
- Jelínek, Ješajahu Andrej 2009. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha.
- Karády Viktor 1997. *Zsidóság, modernizáció, asszimiláció. Tanulmányok*. Budapest, Cserépfalvi.
- Karsai László–Molnár Judit (szerk.) 1994. *Az Endre-Baky-Jaross per*. Budapest, Cserépfalvi.
- Kovács Éva 2004. *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kovács M. Mária 2012. *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Márai Sándor 2004. *Napló 1943–1944*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Medvecký, Karol Anton 1930. *Slovenský prevrat I-IV*. Bratislava.
- Michela, Miroslav 2014. *K dejinám holokaustu v Komárne*. Kézirat.
- Mlynárik, Ján 2005. *Dejiny židu na Slovensku*. Praha, Academia.
- Nagy Attila–Nagy Iván–Novák Veronika–Simon Attila–Vajda Barnabás 2012. *Dunaszerdahely. Dunaszerdahely, Dunaszerdahely város önkormányzata*.
- Popély Gyula 1991. *Népfoglatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Budapest, Regio.
- Radil, Tomáš 2014. *Az auschwitz-i fiúk*. Pozsony, Kalligram.
- Simon Attila 2010. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Sipos Péter 1970. *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabó Lajos 1948. *Utolsó esztendőm a kassai bástyán (44-45 április)*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Fsz. Kt.
- Szabó, Miloslav 2014. *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875–1922)*. Bratislava, Kalligram.
- Számadó Emese (szerk.) 2008. *Komárom, 1938-1945. A Felvidék visszacsatolása és komáromi következményei a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében*. Komárom, Önkormányzat.
- Szarka László 2009. *Starosta Komárna Gáspár Alapy (1880–1945) – obeť maďarského nacizmu. The Mayor of Komárno Gáspár Alapy (1880–1945) – Victim of Hungarian Nazism*. In *Park ušľachtilých duší 3. Park of Generous Souls 3*. Bratislava.
- Ungváry Krisztián 2013. *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs–Budapest, Jelenkor.

ATTILA SIMON

THE DOUBLE CONSTRAINED. THE JEWS OF SOUTHERN SLOVAKIA BETWEEN TRIANON AND AUSCHWITZ

The study is dealing with the identity and political behaviour of the Jews living in Southern Slovakia between the two World Wars, and also with the accusations they faced in the period of the Holocaust because of their behaviour and identity. The author points out that although the censuses held in Czechoslovakia between the two World Wars show dissimilation of Jews from Hungarians, the data of the censuses regarding the Jewish community and their political preferences can much rather be regarded as expression of their loyalty toward the Czechoslovak state than a change of identity. The second part of the study is devoted to the changes in the situation of Jews after the First Vienna Award, pointing at the fast accommodation of the Hungarian politics in Slovakia to the anti-Semitic common talk. In the end of the study, the author summarizes the main number data of the Holocaust in Southern Slovakia.